

gička organizacija teksta smanjuje osjećaj vremena, produžuje psihološku sadašnjost. Ali sasvim krivo, on logičku organizaciju nadomješta samo imitacijom forme logičkog izraza. Sintetičnost se glumi velikom dužinom rečenice, koja kao da nastoji čitav tekst usisati u sebe i tako postati rečenica – tekst. A analitičnost signaliziraju dvočlane sintagme – naizgled raščlambe. Govornika muči osjećaj da nije rekao sve i da nije bio savršeno cjelovit, pa neprestano dodaje.¹⁴ Žargonozborac bira krivi put do vječne sadašnjosti. U školi su ga učili da su se važne i oponašanja vrijedne stvari već dogodile i zato je on okrenut tradiciji, uvjeren da se vječnost dostiže klasičnošću.

4.3. Žargonozborac ili demagoški zloupotrebljava društvene znakove i kadrove (maligna žargonaska retorika) ili sasvim nesvjesno poseže za prvim izrazom koji mu je pri jeziku jer ga uši uvjeravaju da se sada tako govori. Za nesvjesnog žargonozborca trend je zapovijed jer mu je između uha i jezika kratak, gotovo refleksan put. U ovom drugom slučaju radi se samo na izgled o benignoj retorici. U oba slučaja žargonozborac je neslobodan u jeziku, tako reći govoren jezikom. Bilo je zato potrebno imenovati (prokazati) ovu ograničenu i ne-kreativnu upotrebu jezika, koja već postaje pose-

ban jezik. Ovdje je, međutim, bilo govora samo o jednom segmentu žargoničnosti – prikazane su samo neke od figura našeg političkog govora. Nadam se da je ovaj prikaz ipak dovoljno poticajan da pozove i druge dobronamjerne da kritikom lošeg političkog govora pomognu politici da se deprofesionalizira i obnarađi. Politika tome teži oduvijek i neprestano.

BILJEŠKE

1. R. Barthes, *Zadovoljstvo u tekstu*, preveo A. Aćin, Gradina, Niš 1975, str. 57.
2. Opširnija definicija, opis drugih obilježja i tumačenje nekih figura političkog žargona mogu se naći u I. Ivas, "Politički žargon", *Kulturni radnik*, 1984, 4, str. 151 – 172.
3. D. Andrić, *Rečnik žargona*, BIGZ, Beograd 1976.
4. Po Ivi Škariću, jednoznačnost i dosljednost neprimjerene su govoru: prava priroda govora je u skrivanju – "dobrotom obmanjivanju". I. Škarić, "U potrazi za izgubljenim govorom", *Pitanja*, Zagreb, 1972, br. 42 – 43.
5. R. Jakobson, "Lingvistika i poetika", tekst u istoimenoj knjizi preveo R. Bugarski, Nolit, Beograd 1966, str. 285 – 326.
6. Za pojam autoreferencijalnost vidi u N. Mišćević, *Filozofija jezika*, Naprijed, Zagreb 1981, str. 46.
7. Za pojmove *otežana forma* i *očudenje*, kao i uopće za obilježja pjesničkog jezika, vidi u N. Petković, *Jezik u književnom delu*, Nolit, Beograd 1975.
8. O rubovima teksta kao izvoru zadovoljstva za primaoca vidi u R. Barthes, *Zadovoljstvo u tekstu*, naročito str. 7 – 12.

9. Za Gerberovu podjelu figura, te o figuri općenito, vidi u R. Simoneon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih izraza*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

10. N. Fraye, *Anatomija kritike*, prevela Giga Gračan, Naprijed, Zagreb, 1976, str. 311 – 319.

11. O društvenim znakovima i kadrovima vidi u P. Guiraud, *Semiologija*, prevela Mira Vuković, BIGZ, Beograd 1975, str. 89 – 105.

12. R. Barthes, *Književnost, mitologija, semiologija*, preveo I. Čolović, Nolit, Beograd 1971, str. 263 – 275.

13. Th. W. Adorno, *Žargon autentičnosti*, preveo D. Rodin, Nolit, Beograd 1978.

14. Ovakvo tumačenje dvočlanih i tročlanih veza daje Boris Tomaševski analizirajući Lenjinovu retoriku. Po mišljenju Tomaševskog, u dobra govornika ova figura šteti prostor/vrijeme jer jačinom izraza koncizno naznačuje važnost predmeta govora. B. Tomaševski, "Konstrukcija teza", prevele M. Cvitan i Lj. Miška, *Teka*, 1974, 4, str. 807 – 820.

15. O i-vezama u fašističkim govorima kao sredstvu spajanja govornika sa publikom vidi u K. Theweleit, *Muške fantazije*, preveli V(ilma) i B(ranko) Ožbolt, GZH, Zagreb 1983, knjiga III, str. 115.

16. N. Frye, *Isto*, str. 311.

17. P. Guiraud, *Semiologija*, str. 111.

18. R. Barthes, *Zadovoljstvo u tekstu*, str. 57.

19. "... što god je logika rečenice čvršće izgrađena, osjećaj je njena trajanja kraći. Savršena misao postala bi mirovanje, rekli smo već prije, vječna sadašnjost. Misao teži da nađe svoju sigurnost u statičnom. I svaki put kad misao to ne uspije pokušava to bolje postići ponovo. To je razlog da nakon jedne rečenice započinjemo drugu, da nakon jedne naučne spoznaje pokušamo novu, ovog puta savršenu – i tako unedogled." I. Škarić, "Govor, čovjek, univerzum", *Encyclopaedia moderna*, IV, 1969, 9, str. 79 – 84.

MOC' RECI

ck. oqden, i. a. richards

O d najranijih vremena Simboli, koje ljudi koriste da bi potpomogli proces mišljenja i da bi zabeležili svoja dostignuća, bili su stalni izvor čuđenja i obmana. Čitava ljudska rasa bila je toliko impresionirana svojstvima reči kao instrumentima kojima se kontrolišu stvari, da im je u svim razdobljima pripisivala okultne moći. Između stava jednog staroehipćanina i savremenog pesnika na prvi pogled možemo ustanoviti veoma male razlike »Sve su reči spiritualne«, kaže Volt Vitmen, »ništa nije spiritalnije od reči. Odakle su došle? Koliko je hiljada i desetina hiljada godina trebalo da protekne da bi došle?« Ukoliko potpuno ne shvatimo duboki uticaj praznovjerja koje reči sadrže u sebi, nećemo razumeti ni postojanost određenih rasprostranjenih jezičkih običaja koji još uvek kvare i najpažljivije mišljenje.

Kod većine, pa i kada se radi o običnoj diskusiji, uticaj ove zaostavštine je sveprožimajući, ne manje u jeziku no u ostalim sferama života. »Kada bismo otvorili glave dva čoveka iste generacije i zemlje, ali sa suprotnih krajeva intelektualne skale i pročitali njihove misli, verovatno bismo pronašli da su njihovi umovi različiti u meri u kojoj bi bili različiti umovi onih koji pripadaju različitim vrstama... Ma koliko god ono bilo šokantno za poglede prosvetljenih članova društva, praznovjerje preživljuje stoga što je još uvek u saglasnosti sa našim osećanjima drugih, koji, mada su od strane onih boljih privuknuti na civilizaciju, ostaju varvari i divljaci u srcu.«¹

Većina obrazovanih ljudi je potpuno nesvesna do kog stepena ti ostaci prošlosti preživljavaju pred njihovim vratima, a još manje shvataju kako je njihovo vlastito ponašanje modelirano nevidljivom rukom prošlosti. »Samo oni koji proučavaju ovaj problem«, dodaje Frejzer, »svesni sudbine zemlje koja je pod našim nogama, i koliko je ona izbuškana nevidljivim silama«.

Površina društva, kao i mora, priznaju antropolozi, može biti u stalnom pokretu, ali njegova dubina, kao i dubina okeana, ostaje gotovo nepokrenuta. Samo svakodnevnim zaranjanjem u te dubine možemo ostvariti kontakt sa našim sunarodnicima; samo – u slučaju jezika – uzdržavanjem od prednosti ovog ili onog sistema naučnih simbola, samo napajanjem na istoj nepročišćenju struji možemo živeti u zajednici. Ako se oblaci akumulirane verbalne tradicije rasprhnu i nad nama na otvorenom prostoru – u naporu komunikacije, u pokušaju in-

terpretacije – samo nekolicina će razviti nešto potrudimenta odbrane.

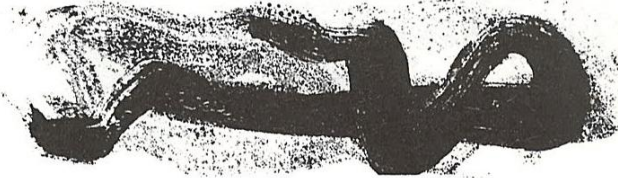
Moć reči je najkonzervativnija sila našeg života. Tek juče su antropolozi počeli da priznaju postojanje ovih neizbežnih verbalnih spirala kojima je obavijen toliki deo naše svesti. »Uobičajena nasleđena šema poimanja koja je svuda oko nas, prirodna i neprikosnovena kao naš nasušni vazduh, i pored svega toga nam je nametnuta i na bezbroj načina ograničava naše intelektualne kretanje – utoliko sigurnije i neodoljivije stoga što je, budući inherentna jeziku koji moramo da koristimo da bismo izrazili i najjednostavnije značenje, usvojena i prilagođena pre no što smo uopšte počeli samostalno da mislimo.«²

A iz same strukture našeg jezika jedva da možemo pomisliti da pobegnemo. Proteklo je na desetina hiljada godina od kada smo izgubili repove ali mi još uvek komuniciramo kroz medijum koji je razvijen za potrebe čoveka koji nastanjuje drveće. A kao što jezički zvuci i oznake svedoče o svojim drevnim izvorima, tako i asocijacije ovih oznaka i zvučica, navike mišljenja koje su sazrevale sa njihovom upotrebom i sa strukturama koje su im nametnuli naši praroditelji svedoče o jednako značajnom kontinuitetu.

Možemo se smejati lingvističkim iluzijama primitivnog čoveka, ali možemo li zaboraviti da je verbalna mašinerija na koju se mi tako spremno oslanjamo i uz pomoć koje naši metafizičari tvrde da istražuju prirodu egzistencije, uspostavljena upravo od primitivnog čoveka, i može biti odgovor na druge iluzije, koje je teško da su manje velike i lakše za iskorenjivanje? Ovdje nam može biti dovoljno da se podsetimo uticaja svetih i tajnih rečnika, i zabranjenih reči bilo koje vrste. Skoro svaka evropska zemlja može nam pružiti primere priče u kojoj im (Tom-Tit – Tot, Vargalaska, Rumpentils-kin, Finur, Zi) mora biti otkriveno pre no što se neki princ oženi, ili neki džin prevari.³ Po kontekstualnom objašnjenju povezanosti, koja je posledica savremenog razvoja asocijacionizma, sa njegovim ogromnim naglaskom na ulozu jezika u sećanju i imaginaciji, jasno je da je u vreme pre psihološke analize bila moguća evidencija o specijalnom svetu moćnih reči, jer su *nomina kao numina* morale izgledati kao nadmoćne.

U starom Egiptu bile su preduzete mere predostrožnosti da bi se predupredilo izumiranje osme duše ili-duše-imenam, i da bi se uzrokovalo njeno trajanje zajedno sa trajanjem imena Bogova⁴. U tekstovima nađenim u piramidama spominje se bog Kern tj. Reč: Reč poseduje ličnost kakvu ima ljudsko biće. Stvaranje sveta se duguje Totovom tumačenju božanskih volje. Veći deo ljudskog roda morao je jednom verovati da je ime integralni deo čoveka identifikovanog sa dušom ili da je njegov tako snažan deo da može da zameni celinu, kao što za radnike kažu da su »fabričke ruke«. U *Otkrovenju* čitamo: »U zemljotresu je ubijeno sedam stotina imena ljudi«, a zatim u pismu upućenom Sardijskoj crkvi, »Ti imaš nekoliko imena u Sardisu koja nisu uprljala svoju odeću«. Životinja koja izranja iz vode ima na glavi »bogohulna imena«. Sama blasfemija je jedan takav slučaj, jer za boga se pretpostavlja da je lično sablažnjen obesvećivanjem njegovog imena: čak i za vladavine Henrija VIII jednog dečaka su osudili na smrt spaljivanjem zbog nekih zaludnih reči vezanih za pričešće koje je on imao prilike da čuje – a koje je on neuko ponovio.⁵

»Zašto me dozivaš po imenu, kada znaš da je tajno« (ili »neizrecivo«, prof G. F. Mur), kaže božji anđeo Manoji u knjizi *Sudija*. Gotovo svi primitivni narodi izražavaju negodovanje pri pomenu njihovih imena; kada je vladar na Novom Zelandu nazvan Vai, što znači voda, za vodu je moralo da se izmisli novo ime; a u Frejzerovoj *Zlatnoj grani* prikupljeni su brojni primeri reči – tabua da bi se pokazala univerzalnost ovakvog stava. Ne samo vladari, već i bogovi, i šta više i sveštenici za koje se veruje da u njima prebivaju bogovi (verovanje koje je materalo Kantonijane da primene termin »božje-kutije« za takve izabranike) ubrajaju se u žrtve ove logofobije. Znamo kako je Herodot odbio da pomene, Ozirsovo ime. Istinsko i veliko ime Alaha je tajno ime⁶, slično je sa božanstvima bramanizma⁷ i sa pravim imenom Konfučija⁸. Ortodokсни Jevreji očigledno izbegavaju ime Jehove⁹. Možemo porediti izraze kao »Hvala bogu« »Do đavola« i većinu eufemizama. Među Hindusima je običaj da ako se izgubi jedno dete drugo dočinja neko pogrdno ime. Muško dete dobije ime Kurija, ili Danghil-duh naravno zna narod po imenima i nadgledače ništavne. Jednostavno, Bog zna svakog čoveka po imenu – i Bog reče Mojsiju »Ti što si našao milost u mom pogledu i ja

te znam po imenu«. Svaki stari Egipćanin imao je po dva imena – jedan za svet, a drugo po kom je bio znan natprirodnim silama. Drugo ime abisinskog hrišćanina dato na krštenju nije smelo biti obznanjeno. Božanski čuvar u Rimu imao je nesaopštljivo ime, u pojedinim delovima stare Grčke sveta puna imena bogova, da bi se zaštitila od sknavljenja, urezivala su se na ploče i potapala u more.

Deca su često jednostavno željna da prikriju svoja imena; i upravo onako kako deca uvek zahtevaju da saznaju ime neke stvari (nikad ne pitajući da li ta stvar uopšte ima ime) prihvataju to ime kao vrednu tekovinu; tako i mi znamo da sve zvezde imaju imena. »On reče koliko ima zvezda i nazva ih po njihovim imenima.« Ovdje možemo zabeležiti jednu divnu poslovicu koja bi mogla da se pojavi na naslovnoj strani bilo kog rada koji se bavi simbolizmom:

»Božansko je s pravom tako nazvano.«

Na neki način dvadeseti vek pati mnogo mučnije od bilo kog ranijeg doba od pustošenja ovakvih verbalnih praznoverica. Međutim, zahvaljujući razvitku metoda komunikacije i stvaranju brojnih specijalnih sistema simbola, forma bolesti se znatno promenila; i osim osobenog preživljavanja religiozne apologetike ona sada zadobija prikrivenije forme nego nekad. Ovu njenu široku rasprostranjenost izazvalo je dejstvo zbunjajuće kompleksnosti simboličkog aparata koji nam stoji na raspolaganju; posedovanje jednog velikog politehničkog rečnika novinara ili ljudi koji se bave pisanjem i nemanje prilike ili nesklonost da se ispita njegova valjana upotreba; uspeh analitičkih mislilaca u područjima koja se granice sa matematikom gde je raskol između simbola i stvarnosti najnapredniji i tendencija ka hipostaziranju najprimamijivija; proširivanje znanja sirovijih oblika simboličkih konvencija (tri R), kombinovano sa proširivanjem jaza između javne i naučne misli veka; i, konačno, eksploatacija štampe, u političke i komercijalne svrhe, širenjem i ponavljanjem *Kliše*a.

Opstajanje primitivnog jezičkog stanovišta ne samo kroz ceo religiozni svet već i u delima najdubokoumnijih mislilaca, je zaista jedan od najneobičnijih obeležja moderne misli. Filozofijom XIX veka dominirala je idealistička tradicija u kojoj je razrada monstruozne simboličke mašinerije (Hegelova *Dijalektika*) obezbeđuje upečatljiv primer) zamenila direktno istraživanje i zauzela centralno mesto. Dvadeseti vek je započeo sa suptilnim analizama matematičkih misterija na osnovama još izrazitijeg »platonizma« no što je bio onaj izvesnih kritičkih realista iz 1921.)

Tako čitamo:

»Sve što može biti objekt misli, ili što može postojati u bilo kojoj istinitoj ili pogrešnoj prepoziciji, ili se može proceniti kao *nešto*, ja nazivam *terminom*.

(...) Čovek, momenat, broj, klasa, odnos, himera, ili bilo šta drugo što se može spomenuti je sigurno termin, poricati da je takva i takva stvar termin mora biti pogrešno. . . Termin ima sve osobine najčešće pripisivane supstancijama ili menicama. . . Svaki termin je nepromenljiv i neuništiv. Ono što termin jeste to jeste i ne može se zamisliti nijedna promena u njemu koja ne bi uništila njegov identitet i pretvorila ga u drugi termin. . . Među terminima moguće je razlučiti dve grupe, koje ću ja nazvati stvarima i pojmovima.«

Pomoću ovog čudnog verbalnog rapira učinjeni su mnogi opipljivi pogoci. Tako teorija po kojoj su »pridevi ili atributi ili idealne stvari na neki način manje supstancijalni, manje postojani, manje samoidentični no što su to prave imenice izgleda potpuno pogrešna«, celokupni filozofski sistemi su isključeni, jer »priznavanje (implicirano u *pominjanju* i čoveka i himere) mnogih termina narušava monizam«; rekonstruisan je moderni platonizam u kojem je rehabilitovani određeni svet »stvari« imenovanih »terminima« sveta univerzalizirani. Ove razum formira stanovište, »ili bolje reći nalazi većno

stanište, gde su naši ideali potpuno zadovoljeni i gde naše najbolje nade nisu osujećene. Samo temeljnim razumevanjem naše sopstvene nezavisnosti koja pripada ovom svetu koji otkriva razum možemo adekvatno spoznati duboko značenje njegove lepote.«¹⁹) Jer ovdje je sve »nepromenljivo, kruto, tačno zanosno za matematičare, logičare, za stvaraoce metafizičkih sistema, i sve one koji vole perfekciju više no sam život«. Ovaj svet je preporučan radnim ljudima, naspram sveta egzistencije koji je »prolazan, nestvaran, bez oštih granica, lišen nekakvog čistog plana ili uređenja mada sadrži sve misli i osećanja«. Oba su ta sveta prisutna, oba zavređuju razmišljanje i prema sopstvenom temperamentu mi biramo da razmišljamo o jednom ili drugom.¹⁹⁾

Žalosan je što moderni platonisti tako retko slede Platona u njegovim pokušajima naučne razrade Simbolizma, ali interesantno je zabeležiti da oni prepoznaju srodnost svoje teorije sa grčkim spekulacijama, jer i jedna i druga vode poreklo iz istih lingvističkih običaja. Ingenioznost savremenog logičara teži da prikrije verbalne osnove njegove strukture, ali u grčkoj filozofiji ove osnove jasno su otkrivene. Raniji pisci su puni uspomena na primitivne magijske reči. Klasifikovati stvari znači imenovati ih, a za magiju ime stvari ili grupe stvari jeste njihova duša; znati njihova imena znači vladati njihovim dušama. Ništa, bilo to ljudsko ili nadljudsko, nije izvan moći reči. Jezik je sam po sebi duplikat, senka – duša, celokupne strukture realnosti. Otuda doktrina *Logosa*, različito shvaćena kao vrhovna stvarnost, Božanska duša – supstancija, kao »Značenje« ili razlog svega i kao »Značenje« ili suština imena.²⁰⁾

Grci su bili jasno potpomognuti u prihvatanju Drogog Sveta Bića zaveštanjem religioznih materijala koje su raniji filozofi utkali u svoje osobite sisteme. Priroda stvari, njihov *physis*, posmatrana je, na primer, od strane Talesa, kao nadčulna, kao vrsta razredene materije koja se uvek pripisivala dušama i duhovima; razlikovala se od tela samo po tome što je bila nedodirljiva i nevidljiva. Otuda, Svet bivstvovanja, u kom lažni entiteti obitavaju, najpre sadrži minimum materijalnosti bez kog se ništa ne može zamisliti. Kako se logika razvijala i moć reči privlačila veću pažnju, ova se materijalnost postepeno gubila, dok u *Simpozionu* 211, u *Fedonu* 80, Platon nije izgradio carstvo čiste idealnosti, takođe opisano kao *physis*, u kom ova imena – duše prebivaju, čiste, svete, besmrtno, inteligibilne, uniformne, nenarušive i nepromenljive.

Pokazalo se da je ovaj razvitak u velikoj meri uslovljen uticajem pitagorejaca, a ovi su prelazni stadijumi od posebnog značaja za istoriju Simbola. Heraklit je bio prvi koji se pozvao na reči kao one koje ovaploćuju prirodu stvari i njihov uticaj na Platona je uočljiv u *Kratilu*. Heraklit u jeziku vidi najnepromenljiviju stvar u svetu neprekidne promene, izraz zajedničke mudrosti koja je u svim ljudima; za njega, struktura ljudskog govora odslikava strukturu sveta. Ona je ovaploćenje te strukture. »Logos je sadržan u njoj kao što jedno značenje može biti sadržano u mnogim spolja različitim simbolima.«²¹⁾

Pitagorejci su, s druge strane, bili uglavnom u nedoumici oko brojeva – simbola. »Kako sve u svom unutrašnjem karakteru izgleda modelirano prema brojevima« kaže Aristotel, a »kako su brojevi osnovne stvari svekolikog univerzuma, oni su ubeđeni da su elementi brojeva zapravo elementi svega«. U stvari, u poslednjoj fazi pitagorejci prelaze od doktrine sveta kao niza brojeva, koja proističe iz jednog, na konstrukciju svega uz pomoć Brojeva – duša s tim što št svaki od njih zahteva većnu i odvojenu egzistenciju.¹⁹⁾

Parmenid je bio okupiran funkcijom negativnih simbola. Ako »hladno« samo znači što i »ne toplo«, a »tamno« isto što i »ne svetlo«, kako možemo govoriti o odsustvu stvari? On kaže »Evo dva tela koja

su smrtnici odlučili da imenuju, od kojih jedno nije trebalo imenovati i tu su pogrešili«. Oni su dali imena stvarima koja nisu, ne – stvarima. Kao dodatak problemu Negativnih Činjenica, koje je Platon uključio u prvo ozbiljno izučavanje odnosa misli i jezika (Sofist, 261), Parmenid je dodao Platonu orfičku zagonetku (svoju vlastitu) o Jednom i Mnóštvu, koja takođe ima korene u jeziku. Tako da je nezavisno od teškoća koje su proizašle iz njegovog idealnog sveta u kom prebivaju imena – duše, i njegovog odnosa sa svetom blata i krvi (čijim je čulnim entitetima Platon oklevao da pripíše »ideje« onoliko koliko su teolozi raspravljali o postojanju duše u crncima), Platon je zaista imao razloga da bude zaokupljen lingvističkom teorijom.

Stoga je još nesrećnije što je dijalog, *Kratil*, u kom on izlaže svoje poglede na jezik bio toliko prenebregavan u modernim vremenima. Platonovu teoriju ideja ili imena – duša prihvatili su pitagorejci; ali kao naučnik on se stalno bavio problemom imena i njihovih značenja kao jednom od najvažnijih istraživačkih problema sa kojima se suočio. Njegova je analiza, u vremenu kada su komparativna filologija, gramatika i psihologija bile nepoznate, značajno postignuće, ali on nije uspeo da dosledno razluči simbole i simbolizovanu misao.

Glavna tradicija grčkog mišljenja ostala je odana verbalnom pristupu. Postoje dva načina, pisao je Vevel, za razumevanje prirode, »jedan se sastoji u ispitivanju samih reči i misli koje oni prizivaju; drugi je usredsređivanje na činjenice i stvari koji pretvaraju pojmove u postojeće. . . Grci su sledili prvi, verbalni ili pojmovni pravac i nisu uspeli«. I opet, »sklonost ka traganju za principima u svakodnevnoj upotrebi jezika može biti otkrivena u veoma ranom periodu. . . Kod Aristotela nalazimo dovršenje ovakvog načina razmišljanja«. Bilo je opšte prihvaćeno još od Trendelenburga²²⁾ da se Kategorije i slične distinkcije koje igraju veliku ulogu u Aristotelovom sistemu ne mogu izučavati odvojeno od specifičnosti grčkog jezika. »Aristotel«, kaže Gampers, »često se muči podvrgavajući se formama jezika, ne samo stoga što je nesposoban da se oslobodi ovih spona, već isto toliko često zbog toga što mu zahtevi dijalektike ne bi dopustili da napusti svoje prišće. . . Tako je potrcana distinkcija između opšteg znanja i pojedinih nauka, zasnovana jedino na činjenici da su objekti potonjih uključeni u njihova imena. . . Njegova klasifikacija kategorija rukovodena je često uzimanjem u obzir jezičkih celishodnosti, okolnost koja je trebalo da ga onemogući da je primeni u ontološke svrhe.«²³⁾

Praksa dijalektičkih disputa u Aristotelovo vreme bila je bazirana na pojmu beskraino jednostavnog značenja svakog termina, kao što to možemo videti iz *Scholia de Ammonius do De Interpretatione*. Tako može da se pita »je li retorika vredna poštovanja?«; u jednoj formi igre po svaku cenu, od onoga kome je upućeno pitanje očekuje se jednostavan odgovor. – Da ili Ne. Pojedine reči smatrale su se dvoznačnim mahom kao posledica izučavanja njihovih »suprotnosti« u svakodnevnoj upotrebi. Aristotel je u svojim Topikama pobrojao različita pravila u odnosu na dvoznačnost i druge postupke koji se bave gonjenjem protivnika u neku vrstu verbalne inkonzistentije.

Mautner, posle detaljne analize koja pokazuje da je Aristotelova doktrina o Negativnom i Kategorijama »načinila sadašnje forme govoroobjektima praznovernog kulta, kao da su bili stvarna božanstva, primećuje da je »Aristotel mrtav stoga što je, verovatno više nego jedan drugi značajan pisac u celoj istoriji filozofije, bio praznoverno odan rečima. Čak i u svojoj logici on je apsolutno zavisn od slučajeva u jeziku, od slučajeva u svom materijalnom jeziku. Njegovo praznoverno poštovanje reči nikad nije bilo van igre.«²⁴⁾ I opet:

»Dve hiljade godina ljudska misao je podlegala uticaju kralice ovog čoveka, uticaju koji je bio u

potpuno kobar: po svojim rezultatima. Ne postoji paralelan primer trajne moći sistema reči.«²⁴)

Čudno je da Aristotel u *De Interpretatione* ističe u prvi plan poglede koje je teško povezati sa jednim ovakvim verbalnim pristupom. On tamo insistira na tome da su reči prvenstveno znaci mentalnih sklonosti, a tek na drugom mestu da su stvari znaci za stvari na koje ove nalikuju.²⁵)

On razrađuje teoriju sudova koja, mada je nepotpuna i mada je izvor beskrajnih konfuzija, pokazuje daleko kritičniji stav prema jeziku nego što bi to sugerisao ceo njegov logički aparat. Jer Aristotel ovde ne nalazi teškoće u rešavanju glavnog pitanja koje je Platon postavio u *Kratilusu*. On kaže da svaki značeci govor znači samo po konvenciji, a ne po svojoj prirodi ili kao prirodni instrument – stoga on zanemaruje Platonova akutna razmatranja, na primer, ona o ulozi onomatopeje u verbalnim izvorima. U *De Interpretatione* su različite grane značecog govora namerno izostavljene i mi smo ovde pozvani da razmotrimo samo različnost znanu kao iskaznu, koja budući da deklarirše valjanost ili pogrešku, potpuno pripada Logici; drugi oblici govora kao što su imperativ, upitni oblik, oblik za buduće vreme, bili su mnogo prirodnije razmatrani, kao deo Retorike i Poetike.²⁶)

Da je verbalno praznoverje igralo veliku ulogu u grčkoj filozofiji, može se shvatiti iz celokupne grčke literature, i Farar je smatrao neophodnim pretpostaviti da Eshil i Sofokle, na primer, mora da su verovali u Onomanciju, koja je, kao što ćemo se uveriti, uvek blisko povezana sa primitivnom magijskom reči. Čak su i praktični Rimljani, nastavlja on, da bi dokazao svoju tvrdnju, bili žrtve takvih verovanja, i prenose jezik Ausonijusa:

Nam divinere est nomen componere, quod sit Fortuna, morum vel necis indicium.

U svojim regrutacijama, kaže Ciceron, oni su vodili računa »da prvo upišu imena kao što su Viktor, Feliks, Faustus, Sekundus; Zeleli su da počnu popis reču srećnog znamenja, kao što je Silvius Valerius«. Cezar je u Španiji izdao naređenje o kažnjavanju opskurnog Scipia samo zbog predskazanja koje je njegovo ime izazivalo. Scipio je prekoreo pobunjene vojnike sledeći Atrius Umber, (dux abominandi nominis«, postavši pri tom, kako kaže De Kvinci, »pleonazam tame«. Vladar Severus utešio se besmrtnošću vladarke Julije na taj način što je imala isto ime kao i raskalašna kći Augustusova²⁷); kao što su Adriana VI, kad je postao papa, primorali kardinali da promeni svoje pravo ime, jer, ko god to nije učinio, uveravali su ga oni, umro je u prvoj godini svoje vladavine.²⁸)

Kad posmatramo uticaje koji su mogli doprineti usredsređivanju pažnje grčko-rimskih mislioca na lingvističke probleme, na prvi pogled iznenađuje to da su mnogi od onih čije su konstrukcije bile u velikoj meri verbalne bili takođe u izvesnom pogledu potpuno svesni zavaravajućeg karaktera svoga medijuma. Pozivanje Heraklitovaca na jezik kao svedočanstvo učenja o promeni, kao što saznajemo iz *Kratila*, žučno su pobijali parmenidski logičari, kao i sledbenici Ideja. Jednaku spremnost da prizna kako jezičke pretpostavke moraju biti ispitane pokazao je i Platon. Jezik u neoplatonističkom viđenju »može biti načinjen samo da izrazi prirodu duše ograničavajući je u one svrhe za koje je većina ljudi i ne pomisli da upotrebi«, štaviše, »duša se ne može opisati, osim pomoću fraza koje bi bile besmislene ako bi se primenile za telo, ili za njegove kvalitete, ili za određenja pojedinačnih tela.«²⁹)

Odbacivanje zavaravajućih formi jezika bilo je sprovedeno još dalje među budističkim piscima, u njegovom odnosu prema »duši«. Bilo da se zove *satta* (biće), *atta* (sam), *jiva* (princip života), ili *pu-gala* (osoba), ne mari:

»Jer ovo su samo imena, izrazi, jezički obrti, imenovanja u običnoj upotrebi u svetu. Onaj koji

postizhe istinu čini ovu upotrebu valjanom, ali onjome nije zaveden.«³⁰)

Budisti, čiji je stav prema jeziku bio isključiv, bili su potpuno spremni da upotrebe uobičajene fraze za popularno izlaganje, ali nije jasno da li su razvijali još neke suptilne pristupe fantazijskim problemima.³¹)

Ali, mada su sve postaristotelovske škole, naročito stoici, čije je jezičko stanovište imalo znatan uticaj na rimske pravnike³², pažnju poklanjale lingvističkoj teoriji, nigde u davnim vremenima ne nalazimo svedočanstva o izučavanjima simbola kakva su Platon i Aristotel u to doba sproveli. Kao što ćemo videti, to je stoga što je izostao bilo kakav pokušaj da se radi sa znacima kao takvima, te da se tako shvati upotreba reči u odnosu na neke uopštenije značajne situacije od kojih svaka misao zavisi. Ipak, pre nego je kritički duh bio konačno suzbijen hrišćanstvom, u grčkorimskom svetu vodile su se značajne diskusije, a centralni problem izučavao se sa oštrinom koja je mogla dovesti do pravog naučnog razvoja. Religiozne vode bile su svesne opasnosti, postoji čak i jedan odlomak kod svetog Gregorija iz Nazianzusa, u kojem on o ovoj nevolji raspravlja: od »Seksta i Pironjana duh kontradiktornosti beše ubitačno uveden u naše crkve, kao neka zla kuga.«³³) U stvari, celokupne teorije znaka izučavali su i Enesidems, nastavljajući pironizma u Aleksandriji, i grčki lekar po imenu Sekst u periodu između 100 i 250-te godine A. E. Analize koje su oni ponudili bile su relevantnije od svega ponuđenog, sve do devetnaestog veka.³⁴)

Ovaj kratak pregled grčko-rimskog pristupa jeziku mora biti dovoljan da predstavi prednaučno promišljanje ovog problema. Štaviše, taj pristup je imao veći uticaj na savremenu evropsku misao nego buran rast orijentalnih teorija. Atmosfera verbalizma, u kojoj se većina indijskih filozofija razvijala, izgleda da je bila zgusnutija nego kod sholastičara ili grčkih dijalektičara. U tom svetlu Mimamsa – Naya³⁵ kontroverza, filozofija joge, kategorije Vijanavada, Prabhakara, Mimamsakas su jedva manje vredne zapažanja nego što je to doktrina Svete Reči AUM i verbalne ekstaze sufista³⁶), čija je tehnika delimično oživljena zahvaljujući Koneu.

Istorija čini, verbalne magije i verbalne medicine, bilo da je u rukama čarobnjaka Trobrianda³⁷), egipatskog duhovnika – čuvara tekstova u piramidama, ili savremenog metafizičara, jeste predmet po sebi, o čemu se detaljnije raspravlja u odeljku *Magija reči*, koji je koncipiran kao proširenje ovog poglavlja.

Stepen do kog su primitivni stavovi o rečima jos uvek na delu potpuno je otkriven, samo u slučaju kad dostignuća nekog ciničnog retoričara postanu svuda priznata kao središte pažnje, ili kad se neka upadljiva apsurdnost zameni nekim strpljivim metodama sugeriranja, omiljenim u novinarstvu. Ali, ovi isti stavovi su u detinjstvu univerzalni i toliko osnaženi preovlađujućim verbalizmom, da čak i najpreciznije naučno vežbanje može učiniti vrlo malo da se odrastao čovek prikaže manje podređen sopstvenom medijumu. Zaista, kao što smo videli, najmoćniji logičari su upravo oni koji su uspeali da razvijaju najfantastičnije sisteme uz pomoć sopstvene verbalne tehnike. Savremeni logičar može, u vremenu koje dolazi, biti prihvaćen kao pravi mističar, ako su racionalne osnove sveta u koje veruje naučno istražene.

Okrećući se emocionalnim aspektima savremene misli, nećemo biti iznenađeni ako otkrijemo pravu orgiju verbomanije. Proces pomoću kojeg čisto verbalni sistemi tako karakteristični za mističke spekulacije dostižu tako opasne razmere nedavno je izučavao Rinjano.³⁸ Atributi koji su iskustveno otkriveni kao kontradiktorni postepeno su dematerijalizovani, a na njihovo mesto su stavljeni »verbalni omotači ispražnjeni svoga intelektualnog sadržaja, da bi se eliminisale recipročna kontradikcija i inhibicija

do kojih bi ovi atributi neizbežno doveli ako bi im se dozvolilo da sadržaj snabdeju imaginacijom u ma koliko malom stepenu to bilo: a paralelno sa tom dematerijalizacijom, konstruisana je užasna dijalektična građevina, poput one sholastičke, sa ciljem da ljudski um ubedi u odsustvo logičke nekonzistentnosti u najvećoj apsurdnosti.³⁹)

Na ovaj način, na primer, ideja Božanstva postepeno je bila svedena na »konglomerat atributa, čisto ili gotovo čisto verbalnih«. Tako konačno, kako kaže Vilijam Džejms«, celina metafizičkih atributa zamišljena od jednog teologa« (pri čemu je Bog *Prvi Uzrok*, poseduje egzistenciju *po sebi*; on je *nuzan i apsolutan, apsolutno neograničen, beskonačno savršen*; on je *Jedan i Jedini, spiritualan, metafizički jednostavan, nepromenljiv, večan, sve-moćan, sveznajući, sveprisutan* itd.) »predstavlja izmešane prideve pedantnog rečnika. Čovek oseća da je u rukama teologa samo niz naziva dobijenih mehaničkom manipulacijom sinonima; verbalizam je stao na mesto vizije, profesionalizam na mesto života.«⁴⁰)

Slično, u razmišljanju koje se obično naziva metafizičkim, jezik uglavnom ima ulogu snabdevanja, »stabilne, verbalne podrške, tako da nebulozni, a fluktuirajući pojmovi mogu biti prizvani kad god je to potrebno, bez ikakvih predrasuda prema elastičnosti pojmova«; u ovu je svrhu usvojena frazeologija »onoliko maglovita i misteriozna koliko je to uopšte moguće. Otuda potiču takozvani termini »napisani u dubini«, na koje je uputio Riboa, i koji su dragi svim metafizičarima, upravo stoga što tako zadržavajuće mogu da sadrže sve što se od njih zahteva i da sakriju kontradiktornosti i apsurdnosti doktrina koje su bazirane na pojmovima u pitanju. Funkcija verbalnih simbola je stoga da zadrži nekonzistentne attribute čvrsto ujedinjene, mada svi oni ne mogu biti prisutni u svesti istog trenutka, upravo stoga što jedan drugog inhibiraju; važno je da ih metafizičar ima na raspolaganju kako bi mogao da deducira iz pojma, iz njihovog skupa, ponekad jedan niz zaključaka, a ponekad drugi, u skladu sa predstavom željene realnosti. Napokon, reč potpuno preuzima mesto misli – *Denn eben wo Begriffe fehlen, da s ellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein*, kao što Meffisto kaže. A Rinjano slikovito upoređuje ovaj proces sa procesom skidanja lednog luba kod ljuskara. »Bez ovog verbalnog lednog luba nestanak svake intelektualne sadržine uključio bi nestanak svakog traga bivšeg postojanja takvog sadržaja. Ali, ledni lub čuva nešto baš stoga što potvrđuje da to bišve postojanje sadržine, koja je ranije imala stvarni život, može, još uvek, da se tretira kao postojeće. Tako da to nešto, mada lišeno svakog intelektualnog sadržaja, uvek stvara vrednu tačku oslonca i podrške odgovarajućoj emociji, koja je tako intenzivna da ne opaža kako odnegovana sličnost više ne pokriva obožavan objekat.«⁴¹)

Ali, ledni, lub, verbalna ljuspa, nije samo oproštajni govor, *point d'appui*; on takođe ima određeni bombastični kapacitet, »afektivnu rezonansu«, koja omogućuje onom koji manipuliše simbolom, kao što je Apsolut, da se uveri kako njegovi poslovi svi zajedno nisu uzaludni. »Kada jezik jednom postane blizak«, kaže Berkli, »slušanje zvukova ili prikazivanje karaktera je često neposredno propraćeno onim strastima za koje smo u prvi mah želeli da budu stvorene intervencijom ideja, a koje su sada potpuno izostavljene.«⁴²) Tako od simboličke upotrebe reči prelazimo na emotivnu; što se tiče reči ovako upotrebljenih, kao u poeziji, Riboa je dobro primetio da »one više ne deluju kao znaci, već kao zvuci; one su mizuička notacija u službi emocionalne psihologije.«⁴³) Tako mada na ovoj ekstremnoj granici metafizičko razmatranje može biti intelektualno potpuno nerazumljivo, mada, da tako kažem, može prestati »vocom proferre et nihil concipere«, ono stiče putem kompenzacije, kao što Rinjano kaže, »jedno emotivno značenje koje je je-

dinstveno i. e. ono je transformisano u jednu vrstu muzičkog jezika koji stimuliše sentiment i emocije. Svoj uspeh on duguje isključivo harmoničnom serijama emocionalnih odjeka kojima naivna svest reaguje – *et reboat regio cit barbara bombum*.

U praktičnim stvarima ovi uticaji nisu manje moćni i daleko su porazniji. Potreban nam je samo slučaj argumentovanja Krukšanka, podržan obimnim i detaljnim dokazima, da smo »pod uticajem određenih škola mišljenja i određenih navika izražavanja, uobičajili da pišemo i govorimo kao da je bolest prirodni objekt«; da se ovakvim poraznim verbalnim običajima moramo suprotstaviti jer »nije verovatno nikakav velik pomak u domenu medicine dok je verovanje u realno postojanje bolesti napušteno«, a da se sa lingvističkim problemom moramo odmah suočiti, jer »neće se postići mera korisnog dogovora dokle god ne usaglasimo principe metoda i misli.«⁴³

Donedavno, samo ponegdje su učinjeni napori da se prođe u misteriju direktnim napadom na suštinski problem. U četrnaestom veku imamo nominalističku analizu Vilijama Okama, u sedamnaestom veku radove Bekonaa i Hobsa. Diskusija dostiže vrhunac sa trećom knjigom Lokovih *Eseja* i zainteresovanost Lajbnica za filozofski jezik, *Characteristica Universalis*. Berkli i Kondijak održavaju tu ideju u životu, a sa Hornom Tukom i njegovim sledbenicima stižemo do devetnaestovekovnog pokreta, u kojem su radovi Bentama, Tena, Motnera bili naročito značajni.⁴⁵

Kao rezultati ovih napora postalo je moguće uspostavljanje nauke o simbolima, ali je neophodno stalno držati na umu posebne celine kroz koje se moć reči u modernim vremenima može osetiti.

»Ko ne beše posedovao, zanosom obuzet moć milosti, magiju imena?«

pita se pesnik otprilike pre jednog veka⁴⁶), a danas: »Svi zvuci, kaže Jejt, »bude neodređene, a ipak precizne emocije. . . ili onako kako ja više volim da mislim, prizivaju među nas određene vantelesne sile čije tragove ostavljene u našim srcima nazivamo emocijama.«

Drevna verovanja mogu biti mrtva, ali instinkt ili nada su jaki:

»Ja odista verujem, Mada ih našao nisam, da oni mogu biti Reči koje stvari jesu.«⁴⁷)

⁴⁵ Za detaljnu analizu lingvističkih dostignuća Bekona, Hobsa i Berklija vidi *Psiha*, 1934 str. 9 – 87.0 osnovnom, ali zanemarenom doprinosu Dž. Bentama koji tako izvanredno anticipira savremene razvojne tokove, raspravlja C. K. Ogden u knjizi *Berklijeva teorija maštanja*.

Ono što mi zovemo ružom, laskamo sami sebi »jer svako bi drugo ime tako slatko mirisalo«. Sledbenici M. Konea oklevali bi da se počaste ružom po imenu Zgnječeni smrdljivac. Kada se ja poslužim, kaže Bergson, »jelom koje treba da je izvršno, ime koje ono nosi je sugestivan dokaz smešten između moga osećaja i svesti; ja mogu da verujem da me ukus zadovoljava, ako mala greška pažnje ne dokaže suprotno.«⁴⁸

Reči mogu da stanu između nas i naših stvari na bezbroj suptilnih načina, ako ne shvatimo prirodu njegove snage. U logici, kao što smo već videli, one vode stvaranju lažnih entiteta, univerzalija, svojstava itd. o kojima ćemo više govoriti u nastavku. Koncentrišući pažnju na sebe same, reči podstiču na plodna istraživanja formi, koja su u velikoj meri poljuljala ugled gramatike; zbog uzbuđenja koje izazivaju svojom emotivnom snagom, diskusija je mahom ostala jalova; različitim tipovima verbomanije i

grafomanije shvaćeno je zadovoljstvo imenovanja i lažno povećano osećanje lične snage.

Ne iznenađuje da je razmatranje načina kojima je jezik služio čovečanstvu u prošlosti često dovodilo u skeptične reakcije. Kao što je mudri, ali malo poznati, pisac naglasio:

»Pretpostavimo da neko izjavi:
Gostak distinuje došize. Ne znate šta to znači, kao ni ja što ne znam. Ali, ako prihvatimo da je to vaš maternji jezik, znamo da su *došizi destimovani od gostaka*. Znamo takođe da je jedan *distimer došiza gostak*. Ako su, štaviše, *došizi širiti*, mi znamo da su *neki širiti distimovani od gostaka*. i tako možemo, i idemo dalje.

I zatim, šta izražavaju reči koje upotrebljavamo u svakodnevnom životu? Nemamo često priliku da govorimo, kao o nerazdvojivoj celini, o grupi fenomena uključeni i povezanih sa prelaskom jednog Crncu preko ograde železničke pruge sa dinjom pod rukom dok mesec upravo zalazi za oblak. Ali ako je ovo raspoređivanje fenomena često, i ako mi imamo zaista često priliku da o njima govorimo i ako ovi događaji mogu da utiču na berzu, mi bismo sigurno ubrzo smislili neko ime, kao, na primer, »vusin«, da bismo ga označili. Ljudi bi raspravljali o tome da li postojanje vusina neophodno uključuje u sebe i ogradu železničke stanice i da li se termin može upotrebiti kada je beli čovek povezan sa zidom.«⁴⁹

Da je »to sve stvar reči« ili »da mi nigde ne možemo stići, rekao to ovako ili onako – jer kako mi ikad možemo biti sigurni da govorimo o istoj stvari?«, to su zaključci do kojih izučavanje verbalnih teškoća ne retko dovodi one koji im se suprotstavljaju po prvi put. Ali temeljno razumevanje puteva na kojima teškoće niču – dva slučaja upravo navedena su dobri primeri – ne daje materijala za lingvistički nihilizam.

Najbolji način da se izbegne ovakav skepticizam kao i hipnotički uticaji, o čemu smo takođe raspravljali, leže u poimanju načina na koje simboli upražnjavaju svoju snagu i različitih čula u kojima oni pronalaze svoja značenja. Kao sa suštinskom pripremom, mi se suočavamo sa potrebom objašnjenja najjednostavnije vrste znakovnih situacija, koje će nam omogućiti da razumemo kako smo došli do toga da »znamo« ili da »uopšte mislimo«.

Kontekstualna teorija Znaka, koju uzimamo kao prvu, osvetljava primitivnu ideju da su Reči i Stvari povezane nekom magijskom sponom; zapravo, kroz njihovo postojanje zajedno sa stvarima, njihovo povezivanje u »kontekst« Simbola, koji igraju važnu ulogu u našim životima i koji se izražavaju ne samo kao legitimni objekti čuda, već kao izvor sve snage spoljašnjeg sveta.

Prevedeno prema C. K. Ogden, I.A. Richards »The Meaning of Meaning«

**Prevod s engleskog:
Ljubica Damjanov**

NAPOMENE:

- 1) J. G. Frejzer, *Zadatak psihe*, 169.
- 2) F. M. Konford, *Od religije do filozofije*, 43, str.
- 3) J. A. Mekuloč, *Detinjstvo književnog proznog dela*, str. 26 – 30, je poslednji koji je sakupio reference o ovome i povezao ih, na način na koji je to učinio gosp. Klod u *Tom-tit-Toi-u*, sa opštom praksom Verbalne Magije.
- 4) Bađž, *Knjiga mrtvih* str. lxxxvi-xc.

- 5) Pajk, *Istorija kriminala u Engleskoj*, II deo, 56 str.
- 6) Sel, *Islamska vera*, 185, str.
- 7) Hopkins, *Religija Indije*, 184, str.
- 8) Freud, *Folklorne zabeleške*, IV, 76, str.
- 9) Herczag-Pilit, *Prava enciklopedija*, – ime Adonai, koje se izgovaralo umesto zabranjenog imena, izdvajajući vokale iz imena Adonai u tetragratici dobijamo reč. Jehova.
- 10) Jowett poredeći Hegelovu dijalektiku sa Platonovom primećuje: »Možda nema veće greške u Hegelovom sistemu od njegove želje da stvori zvučnu teoriju jezika«, *Platonovi dijaloz*.
- 11) Cf. VIII pogl. str. 164
- 12) B. Rasel, *Principi matematike*, pogl. str. 43 – 45.
- 13) Ibid, 46, str.
- 14) Ibid, 44, str.
- 15) *Misticizam i logika* (1918), 69 str.
- 16) B. Rasel, *Problemi filozofije*, 156 str. Delovi ovog sveta koje bi B. Rasel danas verovatno prepoznao kao one koji počivaju na čisto lingvističkim osnovama, još pripadaju kosmosu predloženu u njegovoj *Analizi uma*, 1921, na 54, str, a njegova poslednja priznanja mogu se naći u *Filozofiji B. Rasela* str. 688 i na str. 34. *Polemika 2* (1946.).
- 17) Konford, op. cit. *Od religije do filozofije*, str. 141, 186, 248
- 18) Konford, op. cit. str. 192
- 19) Materijal o pitagorejstvu i uopšte o aritmozofiji dao je Dr. R. Allendy u *Le Symbolisme des Nombres, Essai de Arithmosophie*, 1921. Autorova namera je bila da »ispita neke aspekte numeričkog ključa po kojima religiozni i okultne filozofije svih škola i vremena zamagljuju svoja učenja. . . Sa ovog stanovišta proučavanje Brojeva bi činilo osnov svih okultizama, sve teozofije«. U apsurdnoj mešavini koja sledi, znatizajni će moći da nadu obilna svedočanstva o tome da je numerička magija bila jedva manje prevladavajuća od magije reči.
- 20) *Istorija induktivnih nauka* I, 27, 29 str.
- 21) *Kategorienlehre*, 209 str. tu se tvrdi da lingvistička razmatranja vode ali ne odlučuju o klasifikaciji. Već su u prvom veku naše ere razni peripatetični eklektici zadržali to da se kategorije u potpunosti tiču reči, neda to važi, kao što predlaže Dr P. Rotta (*La Filosofia del Linguaggio nella Patristica e nella Scolastica*, str. 56), pre iz ugla gledanja kontraverze nominalizma i realizma.
- 22) T. Gomperz, *Grčki mislioci*, IV, str. 40 – 41.
- 23) Mautner, *Aristotelov kritički dar Sprache*, deo III, str. 4. »Da je Aristotel govorio kineski ili jezikom Dakota, on bi morao usvojiti potpuno različitu Logiku, ili u svakom slučaju različitu teoriju Kategorija«.
- 24) Ibid, str. 19. vidi dodatka A – diskusija koja se odnosi na Aristotelov uticaj na gramatiku.
- 25) *De Interpretatione*, 16 a. 3, ništa ne znači što je Andronik sa Rodosa, je prvi izdao kompletna Aristotelova dela kada je Teofrastova biblioteka donesena iz Atina u Rim kao deo Sulinovog plena okarakterisao ovaj postupak kao lažan. Majerovi argumenti su, međutim, naveli naučnike da ovo prihvate kao Aristotelovo.
- 26) U *Poetici* (1456 b Margolovitch str. 198) Aristotel ponovo aludira na »operacije kojima je govor sredstvo, koje se dele na dokazivanje, pobijanje, izazivanje osećanja takvih kao sažaljenja, strah, ljutnja, i prikazivanje kakva predmeta kao velikog ili malog«. Komentarišći iskaznu ili apofantičku upotrebu jezika (D. I. 17, a 2) Ammonius upućuje na odjelak iz jednog od izdubljenih Teofrastovih dela, gde se »apofantički jezik koji se bavi stvarima razlikuje od drugih vrsta jezika koje se bave delovanjem na slušaoca, razlikovanjem oslovljenih pojedinaca. Ove različite vrste propozicija njih pot prema kasnijim peripatetičarima bile su dalje razrađene kod stoika. Up. Prantl (*Geschichte der Logik*, Ud. I, str. 441) Steinthal (*Geschichte der Sprachwissenschaft beiden Griechen und Römern*, Ud. 1, str. 317), H. Maier, *Psychologie des Smtiaren Denkens*, str. 9-10).
- 27) F. V. Farar, *Jazik i jezici*, 235 – 236.
- 28) Mervoje, *Etude sur l'association des ideas*, 376.
- 29) Vitarer, *Neoplatonisti*, 42.
- 30) Diga N. I. 263; cf. C.A.F.R. Dejvids, *Budistička psihologija*, 32.
- 31) Za iscrpnu studiju istočnih filozofskih škola i njihov odnos prema rečima vidi op. cit. *Magija reči* C.K. Ogdena.
- 32) Lerh, *Die Sprachphilosophie der Alten*, III pogl. str. 184. Naveden je Aelius Gallus za određenje flumena kao »aquam ipsam, quae fluit«, a prema Gelliusu, Antistius Laeoe se duboko zanima za gramatiku i dijalektiku. »Latinarumque vocum origines rationesque per calluatur, aequae praecipue scientia ad enodandas pierosque iuris la queos utabatur«.
- 33) Cf. N. Mekol, *Grčki skeptici*; tu je zabeleženo da su posle trinaest vekova, kada su postojeći autoriteti ponovo poljuljani, fragmenti ovih mislilaca ponovo privukli pažnju. Fuše je napisao istoriju Nove Akademije, a Sorbije je preveo Sektusove hipoteze.
- 34) Vidi R. D. Hiks, *Stoici i epikurejci*.
- 35) Kejt, *Indijska logika*, V poglavlje.
- 36) *Nauka svate reči* (preveo Bagavan Das).
- 37) Malinovski, *Argonauti Zapadnog Pacifika*, str. 408 – 10.
- 38) *Psihologija rasudavanja*, XI odjelak o metafizičkom rasudivanju.
- 39) Of Gigenbert, *Le dogme de la Trinite*, *Scientia* 32, 33, 37 (1913 – 14).
- 40) Vilijam Džejms, *Raznoolikosti religioznog iskustva*, str. 439 – 46.
- 41) Rinjano, op. cit. XI pogl.
- 42) *La Logique des Sentiments*, str. 187. Cf. Erdman, op. cit, str. 120.
- 44) *Influenca*, 1922, str. 12, 61, 512.
- 46) Kampbel, *Zadovoljstva nade*
- 47) Bajron, *Čajld Harold*
- 48) *Vreme i slobodna volja*, str. 131.
- 49) A. Ingraham, 121 – 182 str. O »Devet upotreba jezika«:

1. za rasipanje suvišne i zauzdate snage nerava
2. za usmeravanje pokreta kod drugih, ljudskih i životinjskih
3. za komunikaciju ideja
4. kao sredstva izražavanja
5. da bi se nešto zabeležilo
6. da se neka stvar pokrene (magijski)
7. kao instrument mišljenja
8. da proizvede zanos kao i zvuk
9. da obezbedi interesovanje filologa